

Kinda István

VARGYAS MÉSZEGETŐI MÚLTJA ÉS JELENE II. MÉSZEGETŐ KATLANOK A RIKÁBAN

1. Bevezető

A Székely Nemzeti Múzeum *Acta Siculica* évkönyvének 2007-es számában közölt dolgozatban a vargyasi hagyományos mészégető mesterségre vonatkozó, levéltári forrásokban, dokumentumokban és felmérésekben rögzített adatokat tettem közzé, ugyanakkor a falu határának három nagyobb völgyében épített egykori és ma is üzemelő mészégető kemencéinek (katlanjainak) felmérését publikáltam.¹

A kutatás folytatásaként ebben a dolgozatban a felgyűlt adatokra építve néhány sajátos élethelyzet felvillantásával mutatok rá a tradicionális mesterség családban és közösségben betöltött szerepére, arra a generációk cserélődésével folyton megújuló folyamatra, amely során a mészégetés művelői sokrétű, egy időben gazdasági és társadalmi *hasznot* termeltek. Kutatásomnak ebben a szakaszában mélyinterjúk révén kíséreltem meg felfedni a 20. századi mészégetés gazdasági hátterét és a termelési folyamat során aktivizált társadalmi kapcsolatok mozgatórugóit. A terepmunkák során több katlantulajdonossal (mészégető *gazdával*) és mészégetésből élő napszámos munkással készült részleteket megvilágító interjú.²

A természetkielő tradicionális tevékenység az alkalmazott munkastratégia, a kiépített kapcsolatháló, a kereslet és a termék értékesíthetősége függvényében az elért eredmény terén széles skálán mozog: biztosíthatja a.) a szűk megélhetést, b.) a tisztas jólétet, c.) esetleg a gazdaságba visszaforgatható vagy szimbolikus javak megszerzésére fordítható többletet, profitot termel. Bár a 20–21. század fordulóján a mész iránti megugrott kereslet serkentő tényezőként hat, a mészköbánya használatának tilalma és a természetvédők tiltakozása a felszámolást vetíti előre. A mészégetők a két véglet között megélhetésüket veszélyeztetettnek, termelő aktivitásukat alkalminak, bármelyik pillanatban megszüntethetőnek vélik. Talán ez a veszélyeztetettség is indítéka a kooperációnak, illetve annak az összetartozásnak, amelyet a *mészégetők* csoportnév is jelez.

Az interjúk során egyérelművé vált, hogy a jelzett közösségi kohézió egyben aktív csoporttudatot is jelent. Dolgozatomban ennek a csoportnak a 20. századi mindennapjait elevenítem fel, és minthogy széles társadalmi kapcsolathálóra kiterjedő, nehéz fizikai munkát igénylő, a kifejezés legtágabb értelmében vett *emberpróbáló* tevékenységet vizsgállok, a termelés organizáltságának bemutatásán túl a mesterséghez kapcsolódó jellegzetesen emberi attitűdök közt a rivalizáló féltékenység és a konfliktusok is felvillantásra kerülnek. Az interjúkra alapozott értelmező bemutatást követően folytatom a vargyasi határ mészégető katlanjainak feltérképezését a helyiek által igen régóta használt helyszínen. A Rika-erdő egykori és mai katlanjait rövid leírással, térbeli elhelyezésüket bemutató térképpel és fényképekkel adatolom.

2. A *gazda*, a *segítség* és a *munkás*

A terepmunkát megelőzően a téma szakirodalma, az előzetes információk, valamint a Vargyasról alkotott kutatói előkép nagy létszámú mészégető jelenlétét vetítette előre. Terepkutatásom kezdetén már arra lettem figyelmes, hogy annak ellenére, hogy Vargyast a mészégetők falujaként tartják számon a lokális és a regionális köztudatban, adatközlőim néhány név felsorolása után már egyre nehezebben tudtak mészégetőt azonosítani, azt sejtetve, mintha faluszinten alig tucatnyian üznék ezt az ipart. Rövidesen kiderült, hogy a *mészégető* fogalom nagyon konkrét jelentéstartalmú, mely alapján *mészégető* valóban 10–12 van Vargyason, nagyjából annyi, ahány katlan, illetve mészégető helyszín (mivel egy-két mészégető két szomszédos katlant is üzemeltet). Számomra újdonságként a helyszínen vált világossá, hogy a mészégetési munkamenet különböző fázisaiban részt vevő katlantulajdonos, aki egyben a mészégetés specialistája, a segédkező családtagok, illetve a fizetett napszámosok terminológiai behatárolása az elvégzett munka jelentőségéhez viszonyított. Az általánosító *mészégető*

¹ A kutatást a Székely Nemzeti Múzeum támogatta. Levéltári dokumentumok, a szakirodalom és egyéb források alapján a közölt dolgozat a vargyasi mészégetés kialakulási feltételeit és a mesterség technológiai leírását mutatta be, valamint az alkalmazott gazdasági technikákat ismertette. KINDA István 2007a, 579–595.

² A dolgozatban *dőlttel* kiemelt adatközlői idézetek saját gyűjtés eredményei. Az anyaggyűjtésben és a terepkutatás lebonyolításában nyújtott jelentős támogatásáért köszönettel tartozom Fehér János vargyasi művészettörténésznek.

fogalma tehát Vargyason csak azt a mindenfajta szakirányú képzettség nélküli embert – néprajzi terminussal *parasztspecialistát*³ – jelöli, aki saját kemencéjében égeti a meszet. A mésztermelés különböző munkafázisain bekapcsolódó személyek voltaképpen a mesterség viszonylatában jól kontúrozott hierarchia fokain helyezkednek el, s az sem mellékes, hogy ez a kategóriabeli szóródás determinálja a faluban elnyerhető társadalmi elismerés mértékét is, azaz majdhogynem egybeesik a közösségen belüli szimbolikus státussal.

a.) Ennek a megoszlásnak megfelelően Vargyason tucatnyi aktívan dolgozó *mészégetőt*, más szóval *gazdát* – vagy újabban *patront* – találunk. Köztük markáns csoportot alkotnak azok a rokonok, akik egy több generációra visszavezethető mészégető dinasztia tagjai; mellettük számon tartanak néhány idős, visszavonult mészégetőt is. A gazda részvétele nélkül nemigen lehet kiégetni egy-egy katlan meszet, tudására szükség van, a munka összehangolását, a nyersanyag és a szállítás megszervezését ő végzi. A munkások a gazdának szóbeli megegyezés alapján dolgoznak, aki biztosítja a mesterség hivatalos műveléséhez a helyi tanáccsal kötött szerződéses háttérrel, fizeti az adót, rendelkezik a kő és fa beszerzéséhez szükséges pénzzel, és megszervezi a nyersanyagok helyszínre történő fuvarozását is. Az állandó megrendelés bebiztosítása és a termék kedvező áron történő értékesítése ugyancsak a gazda talpraesettségét és kapcsolatrendszerét igényli.

Az anyagi források előteremtése és a szervezői munka mellett a gazda a mesterség kiváló ismerője, specialistája is egyben. Napjaink elismert mészégetői kivétel nélkül gyermekkorukban sajátították el a mesterséget, többen épp a családi hagyományba szocializálódtak: „*mondom, én lehettem... tizenöt esztendő se vótam, má akkor má szekérrel hordtam a meszet, nem kocsival, egyik faluból le Hídvégen, le Nyáraspatak. Ismeri? Mindenütt jártam a szekérrel, lóval, szekérrel.*” (1) A hosszú távú, összehangolt munka egyik biztosítéka lehet a leendő munkás betanítása, kéz alá szoktatása. A fennebb idézett adatközlő állandó munkása így emlékszik a kezdetekre: „*fél az üdösöktől, felszedtük... Hát engem, szegény apám, nyugudjék csendesen, nem tanított erre a munkára, az öregtől láttam, P. bácsitól, me el-elhívott, lehettem tíz, tizenegy esztendő, jöttem, s figyeltem az öregot. S fiam el kell jönni, meg kell tanulni, s addig erre, addig arra, míg az öreg bevett oda a likba maga mellé, s addig figyeltem, amíg felszedtem. Most má nem tud egy akkora követ felvenni, mind így a kajakom, így ne. Na de úgy es menyen, s úgy es csinálja, alig tud felmászni a szekérre! Hetvenen felül van.*” (2)

b.) A mészégetők családtagjai – szülők, gyerekek, feleségek –, amennyiben bírják a nehéz fizikai munkát, alkalmi *segítség*eként kiveszik részüket a mész előállításának folyamatából. Szerepük nem elsődleges, részvételük sem nélkülözhetetlen, viszont ha elég segítség van, a gazdának nem kell idegen munkaerőt bevonnia és megfizetnie, a haszonból több marad a családban. Ezek a hozzátartozók ismerik a mesterség fortélyait, azonban segítségükre elsősorban a több embert igénylő munkafázisokban, például a nyersanyag helyszínre történő szállításakor, a kőtörésekor és katlanba való berakásakor van időszakosan szükség. A mészégetésbe való egy-két napos bekapcsolódásra a munkahely, a családi gazdaság vezetése mellett vagy külföldi munkavállalás szüneteiben is lehetőség nyílik, részvételük tehát opcionális, s minthogy a gazda családjának tagjai, ráadásul nem kötöttek a mesterséghez, társadalmi elismertségük sem alacsonyabb a gazdánál.

c.) Vargyason helyi szóhasználatban *munkások*nak nevezik a napszámrá fizetett munkaerőt, amelyre a kisebb vagy idősebb családoknak fokozottabb szüksége van. Mint említettük, a mészégetésben érintett csoportok kapcsán többrétű, társadalmi és gazdasági hierarchiáról kell beszélnünk, ugyanis ezek a munkások gyakran a falu társadalmának szegényebb rétegéből, leginkább cigány családokból kerülnek ki. A munkások csoportja azokból a személyekből áll, akik elég megbízhatóak ahhoz, hogy a székely gazda számíthasson munkájukra az egymásután következő megrendelések esetén is. Egy-egy *rendesebb* családból két-három munkás is dolgozhat rendszeresen egy mészégetőnek, közöttük általában kölcsönös segítségen alapuló patrónus–kliens viszony épül ki. A napszamosok a szezonon kívül kapott plusz juttatások – termény, hús, pénz – számláját munkaerejükkel egyenlítik ki. „*Neköm megvan az állandós munkás, há hogyne.* [Hány ember van itt állandóan?] *Most egy ember s izé a fiával, egy család. Sógor, feleségök rakják es, ök es égetik. Én hordok követ s fát.*” (1) A faluban a mészégetésből élő csoport társadalmi megítélése egyértelműen pozitív, a becsülettel végzett értéktéremtő munka általánosan elismert, a mészégetői státus valahol a földművesek és az iparosok közé helyezhető.⁴

3. Mészégetés a 20–21. században

3.1. „...itt örökkétig mész vót...”

Vargyas falumonográfiája a fő megélhetési források közt megemlíti a mészégetés mesterségét is: „a legrégibb időktől fogva a falu lakossága földműveléssel,

³ JUHÁSZ Antal 1991, 629.

⁴ Akárcsak a nagyrészt szénégetésből élő és fejlődő Farkaslaka esetében. Lásd KINDA István – PETI Lehel 2004, 203–225. Érdekes módon a szintén természetkielítő tevékenységet folytató

nagyborosnyói téglavető cigányokat – talán etnikai identitásuk miatt? – lenézik a faluban. KINDA István 2007b, 597–622. A társadalmi elismertség feltételeit és mutatóit a későbbiekben elemzem.

állattenyésztéssel, fakitermeléssel és mészégetéssel foglalkozott”⁵. A kollektív emlékezetben a mészégetés kezdetei az ismeretlen, majdhogynem mitikus előidőkhöz nyúlnak vissza: „...itt örökéig mész vót, ősidők óta. Vótak katlanok mindenfelé, s nem egy vót. Vót a Lokon, vót Alszegbe a falu végén, vót a Rikába, mindenfelé.” (3) Egy öreg mészégető az apjától úgy hallotta, hogy a mesterséget Vargyason egy valamikori meszes cigány honosította meg elsőként – eszerint valamikor a 20. század elején –, emlékeiben kutatva aztán rájött, hogy egykor maga is korábbi mészégető katlanok romjait fedezte fel. „[Azt mondta, az apjától tanulta.] Ő megtanulta vót akkor, azt se tudom, kitől, ő csak hallotta, nem jut eszembe, egy cigány égette. Nem jut eszembe minek hitták, má rég meghót. [Cigány?] Miska, na ő kezdte vót, valahol megtanulta a mészégetést. Tőle tanulta apám, tőle. [S más nem volt akkor, mikor ez a Miska égetett?] Nem, nem. Nem vót. [Még azelőtt?] Azelőtt ugye én nem es kérdeztem. Lehet, hogy égették. Azelőtt imitt-amott az erdőkön, volna egy a Kerek-hegy alatt, ott es vót egy katlan, ott künn, az oldalakba itt es, ott es kaptunk egy-egy helyet, ahol katlan vót s látszik, a mészke meg vót égetve, nem égett ki s kihányták, több helyt vót, több helyt. Itt Rikába ugyan kaptam én es két katlant, hol ezelőtt égették, téglával ki vót rakva.” (1)

Idős mészégető gazdák – akik azonosítani is tudták a 20. század elején tevékenykedő égetőket – visszaemlékezései szerint az 1948-as államosítást megelőzően öt-hat mészégető dolgozott állandó jelleggel Vargyason, akik az erdők és a kitermelhető mészke szomszédságában elterülő közbirtokossági területeken épített katlanokban égettek. A termeléshez szükséges mészkeövet és fát szintén a közbirtokosságtól vásárolták. Jelentős mennyiségű fa származott ugyanakkor az előbb említettek mellett a kiterjedt birtokkal rendelkező Daniel báró uradalmi erdeiből is. „Ez az erdőresz, ez aztán a bárónak – valamilyen Ferencnek... [Daniel – K. I.] valamikor esszeszedte ő es az erdőreszeket, mü velle megbeszél-tük, ad-e fát? Igen. Met neki es jól esett, met a hulló fát bizon akkor egy száz hektár erdőbe bizon sok fa letört, sok szárazfa lett, azt hordtuk. [...] Mentünk ki az erdőbe fogattal, vittük a fűrész... [Meg kellett fizessék?] Azt meg az el vót rendezve. A báró a fát ő adta, de amikor végeztünk, akkor a katlanétt valamit, valamennyit adtunk. [Meszet?] Nem, pénzt adtunk. Pénzt adtunk, hát mit csináljon ő es az

izével, a mésszel. Ide le a nagy kastély most es megvan, a bárói kastély, ide le megvan.” (3)

A mészégetők az előállított oltatlan meszet nemcsak a faluban értékesítették, hanem távolabbi vidékek vásáraitra és a környező falvak megrendeléseire egyaránt szállították: „szekerekkel szállították le s vitték vidékekre. Adták el ilyen régi vékás hogyhívjákokkal, vékával, nem kilóval, mázsával adták. Két véka mész egy véka gabona. Így csereberélték akkor az árut, a meszet, a gabonát.” (4) Visszaemlékezések alapján az 1930–1940-es években használt átlagos katlanban a jelenleginél⁶ valamivel kevesebb, 40–50 mázsa meszet lehetett egy égetéssel előállítani, amelynek szállításához egyidejűleg három-négy szekérre volt szükség. A termelés és a forgalmazás hatékony megosztását kiválóan ellátó közvetítő kereskedelmi forma, a *szekeresség* intézménye (amelynek speciális megszervezéséről előző közleményemben is szóltam⁷) a 20. század derekán még javában virágzott. Gyakorlati megvalósulása az jelentette, hogy a 30–40 órás intenzív tüzelést követően – a kihűlésre számított 10–12 óra elteltével – a mészégető gazda a beszerezett fogatosokkal több napos, esetleg hetes áruszállító fuvarozásba kezdett, amely során kisebb-nagyobb tételekben kiárusította a friss, oltatlan meszet.⁸ „Én vótam a gazdája, én hordtam, nekem vót a két nagy ló, szekér, én hordtam a követ, én hordtam a fát. Akkor mikor kiégettük, akkor még három fogatot szereltem, négyet, avval mentünk hátra reggel, raktuk meg, vittük...” (3)

A vargyasi idős mészégetők beszámolóí alapján a fontosabb célpontok a Vargyas–Barót–Sepsiszentgyörgy, a Vargyas–Székelyudvarhely, illetve a Vargyas–Kőhalom útvonalak települései voltak. Amennyiben előzetes megrendelésre szállítottak, úgy a szekerekből álló karaván a legrövidebb úton a vásárlóhoz fuvarozta a meszet. „Az illetőnek hazahoztuk, azután fogott neki. Akkor jöttek ide vidékről, Háromszekéről, szegődtek meg. De mü – megszegődtek, odaadták a címet – ismét mentünk szekérrel, vittük igyenesen oda. Jó vót erőssen.” (3)

Ha hetivásárra vitték, együtt indultak a szekerek, s a vásárban a gazdával megkötött üzlet után válhattak szét, ki-ki a felvásárlóhoz szállítva a szükséges mennyiséget. Esetenként, megrendelés híján, házaló kereskedelmet folytatva vékánként árusították ki a szekér tartalmát: „úgy es vót, mind nem vót eladva, mentünk, mentünk, elhagytuk Málnásfalut, mindenütt kaptunk gazdát, jöttek, na meszet hoztam, mennyit

⁵ SZÉCSI Antal 2005, 33.

⁶ Általánosan 50–70 mázsás katlanokat használnak napjainkban. Az egykori legnagyobb katlan a Vargyas-patak völgyében épített 13 mázsás (ún. *vagonos*) volt. Bővebben lásd KINDA István 2007a, 587, 590–591.

⁷ Uo., 583.

⁸ Vargyas monográfiája a mesterség által összekötött, szoros kooperációban dolgozó társadalmi csoportokat egyenesen *mészégető társaságok*ként említi: „a szövetkeztetés előtt mészégető társaságok is működtek a községben, amelyek a meszet a közeli és távolabbi helységekből értékesítették”. SZÉCSI Antal 2005, 33.

adjak, ennyit. Na jöjjenek bé. Béjöttünk.” (3) A beszámoló alapján a tranzakciót minden esetben a gazda kötötte, s ezután beszélte meg a felfogadott fuvarossal, hogy hova mennyi meszet szállítson házhhoz.

Az előzetes megegyezés alapján fogadott szekerek a több napig, esetenként akár egy hétig is tartó utazás alatt saját, otthonról vitt kosztjukon éltek, bővebb étkezéssel egybekötött közös áldomás elfogyasztására egy-egy sikeres útból hazatérőben, ismerős fogadóknál került sor. Rendszerint már az első csárdánál, ahol megállt pihenni a csoport, kifizette a gazda a fuvarosokat, hogy azok kedvükre költszhessenek, mulathassanak. *„Én, mikor a meszet eladtam, akkor a pénzt megkaptam, akkor bémentünk egy kiskocsmába, s na nesze neköd es, megfizettem a fuvardíjat. Mindegyiknek vót pénze, mindegyiknek. Sok jó pénzt kaptunk erősen a katlané. [...] Ettünk-ittunk, akkor ültünk szekérre, éjjel-nappal hazáig jöttünk. Úgy meg vótak a lovak es, a fogatok es szokva, hogy egymást nem hagyták el. Egymás után a négy fogattal jöttünk. De nem csak én, a másik es négygyel, a másik es négygyel, ugye. Sokat égettük akkorjába, sok meszet hordtunk.”* (3)

Hazaérve a szekeresek vagy más gazdák újabb fuvarjainak szállítását vállalták, vagy saját gazdaságukban dolgoztak, a mészégető pedig az újabb katlan mész előállításához szükséges nyersanyag beszerzésével és az égetési munka megszervezésével foglalatoskodott. *„Kaptunk embört es, béraktuk, kaptunk embert, az ember égette, mert nekünk fogatunk vót, ló vót, szekér vót, nekünk kellett menjünk köött, fáétt, ugye.”* (3)

Lényegesen könnyebb volt a fuvaros élete a mészégető gazdáéhoz viszonyítva, egyrészt azért, mert a fogatos számára a faluban mindig akadt munka, másrészt azért, mert valójában nem ő, hanem jó erőben tartott lovai dolgoztak helyette. Állandóan mozgó életmódja révén alapvetően tájékozottabbnak, „világlátottnak” számított a faluban.

A mészégetés művelői az önálló és az árutermelő életstratégiák komplementer alkalmazásával teremthették meg egzisztenciájukat.⁹ Életszervezésüket, gazdaságukat a több lábbon állás jellemezte. Valamennyiüknek hektáron felüli, akár 5–10 hektár terület is volt a birtokukban, amelyet – tekintet nélkül a mész iránti keresletre – folyamatosan megműveltek, ugyanakkor az igásállatokként használt lovak tenyésztése mellett teheneket tartottak és sertést is neveltek.¹⁰

A mészégető családjában a munkamegosztás a pénz megszerzésének és a termények előállításának

elkülönített tevékenységeire vonatkozott. Míg a családok férfi tagjainak fő tevékenysége a rendkívül nehéz fizikai munkát igénylő mészégetésre korlátozódott, az asszonyok feladatköre a gyermekek nevelésére, az állatállomány ellátására, a ház körüli és a mezőgazdasági munkák végzésére terjedt ki. A kora tavasztól késő őszig tartó szezonban jelentős részt vállaltak a mészégetésben is, közülük nem egy férfi módra dolgozott férje mellett a mészégető kemencénél. Erre utalt idős adatközlőm, amikor az egyik napszámosa feleségét dicsérte: *„A felesége jól, M. erősen jól dolgozik.* [Gondolom, hogy ők a könnyebb munkát azért...] *Az nem, feláll, olyan köveket rak le a szekérről, né... 60–70 kilós köveket.* [Kemény fehérrép...] *Az egyszer olyan, hogy...*” (1)

Nagyobb időszaki munkák idejére, mint például szántás, vetés, aratás, a férfiak ideiglenesen abbahagyták a mészégetést, és saját állataikkal, illetve megfizetett munkásokkal dolgozva arra törekedtek, hogy a mezőgazdasági munkát minél rövidebb idő alatt elvégezzék, és visszatérhessenek a hétköznapi, jól jövedelmező tevékenységükhöz. A gyermekek – koruktól függően – munkabíráshoz szabott apróbb feladatokat teljesítettek szüleik mellett, s közben szinte észrevétlenül beletanultak, szocializálódtak a felnőtt világ menetébe.

3.2. „Osztán égettük a kollektívnek es...”

Az 1930-as években megnyitott külszíni fejtést – a hagymási mészkőbányát – 1948-ban a kommunista hatóságok államosították,¹¹ az önállóan termelő mészégetők engedélyeit bevonták. Mivel azonban továbbra is – és egyre inkább – nőtt a mész iránti kereslet, a termelést hivatalos keretek közé szorították, a kollektív gazdaság felügyelete alá. Az 1952-ben megalakult kollektív a mészégetők közül néhányat állandó alkalmazásba vett, mások felhagytak a mesterséggel, és munkások, illetve földműves kollektivisták lettek. *„[Mikor hagyott félbe azzal?] Hát azt má nem tudom, '51–'52-be, akkor béálltunk a kollektívbe.”* (3) A hegyekben, a Vargyas-patak völgyébe messze felnyúló határban kialakított tanyán egy állattartással foglalkozó család a kollektivizálást követően még sokáig működtethette a mészégető katlant, a nagy távolságra és a járhatatlan utakra való tekintettel a kollektív gazdaság ellenőrzése csak később ért el idáig, s akkor sem lehetett rendszeres. *„Nem vótunk kollektivisták. Apám nem állott vót bé, me azét a miénk a birtok odafenn vót, ahol laktunk.*

⁹ A környékbeli falvak gazdálkodásmódját és életvitelét rendszerző tipológia Vargyasra is érvényes, ennek megfelelően a háztartásokat az önálló, árutermelő és pazarló kategóriákba sorolhatjuk. Lásd: OLÁH Sándor 2004a, 25–32.

¹⁰ Bükk és Gömör vidékének háziiparszerűen űzött mészégetése

kapcsán a kutatás ugyanennek a komplementer jellegű gazdálkodásnak a meglétét és hatékony működését igazolta. BAKÓ Ferenc 1963, 297–315; valamint PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988, 51–70.

¹¹ BARABÁS Jenő 1991, 154.

Olyan messze nem jöttek vót fel, hogy elvegyék. Messze vót, tizenkét kilométerre vót." (1)

Vargyas határában ekkor, az 1950-es években a használható lefoglalt katlanokat kijavították, másutt újakat, nagyobbakat is építettek az ipari méretekben tervezett mészégetés számára. Az előállított oltatlan meszet immár nem a régióbeli falvak magánrendeléseire fuvarozták, hanem a környéken épülő gazdasági egységeknél, istállók, kollektív raktárak építésére használták fel, illetve a közeli ágostonfalvi állomásról vasúti szerelvényeken továbbították az országos ipari építkezések felé: „*hordtuk, tettük szekérre, vittük Ágostonfalvára, és tettük vagonba. A mezei úton el, úgyhogy azt tettük a vagonba, s vitték a vonattal el.*" (3)

Bár az 1948 előtti időszakról a mészégetők nosztalgikus emlékeket őriznek, azt is felelegetik, hogy a kollektív ideje alatt, szervezett körülmények között valamelyest könnyebb volt a nyersanyagok előteremtése, ráadásul élvezték a helyi hivatalos szféra támogatását is. „*Hát a jobb vót akkor. Me könnyebb vót a követ es, könnyebb vót, me a cédulát es megkapta a fára, normálison, de most a cédulákkal es úgy állunk, hogy mikor adnak, s mikor nem.*" (2) A fa és a mész-kő a néptanács volt, abból utaltak ki meghatározott mennyiséget, a mészégetők pedig minden kiégetett katlan után pénzben megkapták a fizetséget. „*Akkor kollektív alapon ment. Akkor es égettük, mondom, itt szembe Sz. bácsi végig égette. [De a pénz nem az övé volt...] Hát na, megkapta a fizetést. Megkapta a fogatnak, megkapta a munkáján azé, hogy elvitték, azé megkapta a pénzt mindenki. Úgy, hogy a pénz nem olyan vót, hogy nem adnak, hanem adták a pénzt. Mikor a meszet kiégette, elvitték, akkor má jött haza, mán a pénzt tették a markába, ennyi. Tudták, hogy mennyi vót egy mázsa mésznek a kiégetése.*" (3)

A szocializmus alatt Székelyföldön általánosan elterjedt jelenség volt, hogy a kollektívbe tömörített termelők – nemcsak a földművesek és állattartók, de a különféle erdei ipart űző családok is – igyekeztek úgy szervezni a munkát és az értékesítést, hogy lehetőleg az állami juttatás mellett valamiféle többletre tehesse a rendszer kijátszásával, közvetlenül az ellenőrző biztosok, a brigádosok félrevezetésével, vagy éppen a velük való összejátszás révén.¹² A vargyasi mészégetőkkel készült interjúk során konkrét egyezségekre nem derült fény, csupán arra utaltak, hogy ügyesnek kellett lenni ahhoz, hogy az illetékes személyek szemet hunyjanak a termék időnkénti megdezsmálása fölött. „*[Le kellett-e mind adni, amit kiégettek?] Hát azt le, azt ellenőrizték, ellenőrizték. [Nem égethetett egyet magának is?] Nemigen,*

nem hagyták, nem hagyták. [...] Hát ugye, esetleg egy katlant égettünk valahogy, ha úgy sikerült, öt-hat másztát úgy elcsempésztünk belőle, abból. [Hová tudták azt eltenni?] A helye megvót!" (1)

Arra, hogy jelenleg a legkisebb, ún. *kollektívnyugdíj*ból élő öreg mészégetők elégedetlenek a ledolgozott kemény évek után járó állami juttatással, az is magyarázat, hogy a kollektív káderei nem vezették rendszeresen a ledolgozott éveiket a munkakönyvben, így nyugdíjba vonulásuk után szembesültek a problémával, amelynek orvoslására már nem volt lehetőség: „*[S a kollektív idején amit égetett, a munkakönyvbe beírták azokat az éveket?] Azt bé, mit akartak, s a többit semmit. Huncutság.*" (3) Ezt erősíti meg később egy sorstárs is: „*a Cseu-világba [a Ceaușescu-korszakban – K. I.] ki mennyit dolgozott, arra kapta a pénzt s a normát. S még sokszor bizony nem es írták rea amit kell...*" (5) Többen épp az alacsony nyugdíj miatt kényszerülnek arra, hogy előrelahadott koruk dacára – jóval 70 év fölött is – az 1990 után felpeszűlt versenyhelyzetben is tovább folytassák jövedelemszerző tevékenységüket. „*Sokáig az almási kollektívnek égettem, tizennyolc esztendeig. Aztán, hogy a Cseu-világ megszűnt, akkor kiváltottam az ipar-engedélyt, rendesen kiváltottam, s akkor égettem én úgy magamnak s el tudtuk adni, vót gazda.*" (1)

3.3. „Most nem megy úgy, mint ezelőtt...”

A rendszerváltozást követően a falusi kollektív gazdaságok és a környékbeli állami vállalatok – főleg a jelentős erdővidéki bányáipar – megszűnése a térség lakosságának nagy részét munkanélküliségre ítélte. Ebben a rendkívül problémás gazdasági helyzetben Vargyason az a néhány mészégető, aki korábban állami alkalmazottként termelte az oltatlan meszet, arra törekedett, hogy kisebb léptékű magánvállalkozásként tovább folytathassa termelői tevékenységét. Mivel a múlt rendszerben használt katlanokat legtöbb esetben ők maguk építették a néptanács utasítására, vagy a még korábban épületeket újították-bővítették ki ipari mennyiség termelésére, azok használati joga természetesen őket illette meg, csupán az építmény által elfoglalt községi tulajdonú területet kellett a helyi tanácstól bérbe venni évente megújított szerződés keretében. Alternatíva híján az állami gazdaságból és az iparból utcára került helyiek közül többen – a kiútkeresés egyik fázisaként – szintén a mészégetés mellett állapodtak meg. Ők vagy alkalmi munkásokként tanultak bele a mesterségbe, vagy a család korábbi generációjának mesterségéhez nyúl-
tak vissza. Ez az 1990-es évek elején – mindössze

¹² A megengedő viszony kiépítését a mezőgazdaság példáján lásd: OLÁH Sándor 2001; Uő 2008, 365–381; ugyanakkor bizonyított, hogy a természetkiélő mesterségek során hasonlóan jártak el

a szénégetők (KINDA István – PETI Lehel 2004) és a téglavetők is (KINDA István 2005).

néhány év leforgása alatt – végbemenő represszív gazdasági folyamat az ipari tevékenységtől a természet kiéléséhez kanyarodott vissza, párhuzamosan azzal a mezőgazdasági jelenséggel, amely során az ipari és agrárproletárok a szocializmus előtti stratégiákhoz és termelőeszközökhöz nyúltak vissza (a jelenséget a társadalomtudományokban a *visszaparasztosodás*, *újraparasztosodás* fogalmával próbálták körülírni¹³).

Az alternatíva hiánya olyan helybelit is a mészégetésre kényszerített, aki lehetőség esetén mesteremberként is megkereshette volna a kenyerét, s a próbálkozással eltelt néhány év után végül is ugyanahhoz a tanult szakmájához tért vissza. „*Hát én '96-ba kezdtem el. Magyarországon dolgoztam, munkahelyi lehetőségem nem volt. '96-ba a fiámmal kivettem a tanástól egy területet bérbe s nekifogtunk. Őszintén mondom, loptam ezt a meszeriát, mert vótam ezekkel a régebbi mészégetőkkel. Szakmám, kőműves szakmám van, nekifogtam, megcsináltam egy kemencét. '96-ba megcsináltuk a kemencét, akkor kezdtünk, akkor Udvarhelyre elég jól ment az üzlet, nekifogtam, s csináltam egy másikat is, de mivelhogy a fa és a napszámos munkálatok elég sokba kerültek, vagy három évig csináltam, de nem nagyon érte meg, me a fa is olyan drága vót, hogy...*” (5)

Az új gazdasági struktúra azoknak a gyors adaptációra hajlamos mészégetőknek kedvezett, akik a termelés mellett a piaci körülményektől és új társadalmi kapcsolatok kiépítésétől sem idegenkedtek. Azoknak, akik elsőként kezdtek magántermelőként égetni, és akik ennél fogva az elsőként jelentkező nagy felvásárló cégekkel kötöttek szerződést. A vállalkozásba később kezdőknek kisebb, alkalmi megrendelésekkel kellett beérniük, így a kevesebb, rendszertelenül befolyt pénzből ritkább égetésekre kerülhetett sor, lehetőleg minimális megfizetett munkással, leginkább a család tagjainak munkaerejére támaszkodva. Utóbbi mészégető családok termelése elmarad a stabil felvásárló számára égető meszeseké mögött, s azt is kockáztatják, hogy alkalmi megrendelőjük visszalépésével nyakukon marad a frissen kiégetett (és tárolhatatlan) nagy mennyiségű mész. „[Olyan van-e, hogy kiéget egy katlan meszet s nincs meg a gazdája előre?] *Olyan is van. Például jártam én is úgy. Megvót a gazdám, mikor telefonáltam, azt mondta, most nem kell, s ki vót égetve.* [S akkor?] *Akkor el kellett vigyem. Kivittem Újfalu s le Zsombor s Mirkvásár, Homoródra, azokon a vidékeken s kinek két mázsa, kinek egy mázsa, az autóval vittük a mérleget s lemértük.* [S akkor milyen kocsival mentek?] *Há vót egy haverom Száldoboson, annak vót saját kocsija, szólítottam, a fuvar megfizettem.* [S egy nap alatt elintézték?]”

Egy nap alatt elintéztük. Szerencsém vót: Zsomboron 15 mázsát egy helyt megvettek, úgy nem kellett annyit kilózgassam.” (5) Többek között ez a tapasztalat is hozzájárult ahhoz, hogy a saját szállítóeszköz, stabil megrendelő és megbízható állandó munkások hiányában, csupán a saját munkaerőre támaszkodható adatközlő felhagyott a mészégetéssel. Döntését megkönnyítette az a körülmény, hogy mestersége révén munkakönyves állásban helyezkedhetett el.

A jelenlegi mészégetők zöme egy korábbi generációkra visszanyúló nagy mészégető család, kiterjedt rokonság tagja, mellettük az utóbbi két évtizedben néhány új meszes is elkezdte tevékenységét. Az a két cigány vállalkozó, aki 2000 után épített saját katlant, a bővülő igényekben és saját rátermettségében bízva vágott neki a termelésnek, az egyik gazda egy 2000-ben, illetve egy 2002-ben épült katlannal, a másik egy 2007-ben emelt kemencével rendelkezik. Egy fiatal székely gazda elődei mesterességét folytatva 2002-ben épített saját kemencét, egy másik mészégető 2000 óta időszakos magyarországi vendégmunkájának szüneteiben hasonló módon egészíti ki jövedelmét. Bár az egyre szigorodó jogi és természetvédelmi feltételek akadályokat gördítenek a mészégetés elé, a szaporodó katlanok és az újabban feltűnő égetők egyértelműen a tradicionális mestersegből élők körének bővülését jelzik, amelyet a környéken továbbra is fennálló magas fokú munkanélküliség motivál. Egyedüli vonzerejét a relatív gyors pénzbeli jövedelmezősége jelenti.

4. Státusz és megbecsülés

A mészégető mester megítélése során figyelembe veszik a szakértelmét, azt, hogy mennyire *régi mester*, az általa előállított mész minőségének hírért, s nem utolsósorban azt is, hogy történt-e munkabaleset, vagy figyelmetlenség okozta anyagi kár – például, hogy dőlt-e össze katlan a gazda keze alatt. Ezen kritériumok alapján az egyik munkás számításai szerint csupán tucatnyi olyan ember van a faluban, aki mészégetőként vehető számba; ismeretei és a rábízott valamennyi munkafázis tisztességes elvégzése alapján magát is ebbe a csoportba sorolja. „*Tizen, tizenketten vagyunk, amelyikek be tudjuk rakni. Mindenki nem érti. Hát olyan patronok, teszem fel V. Á., érteni érti az égetést, de nem tudja berakni. S a szülei is, az ókori ízéjei is mind meszesek vótak, de nem tudja. Odafigyelés kell.* [Ő valami egyébbel is foglalkozott korábban?] *Az semmivel se egyébbel, csak evvel.*” (2)

4.1. Szakértelem. Vagyason úgy tartják, a komoly tudású mészégetőt terméke minősíti leginkább: egyszerűen az a jó meszes, aki „jó meszet éget”,

¹³ Vö. SZABÓ Á. Töhöröm 2001, 24–26; KOVÁCH Imre 2003; OLÁH Sándor 2004b; PETI Lehel 2004.

a lehető legkevesebb kiégetetlen kővesztéssel. A jó mészégető „*érti a tüzelést, tudja, hogy hova, [a katlan] melyik sarkaiba rakja a tüzet, felmegy, megnézi a tetejét, tudja, hogy most már most ott nagyjába ki van égve a mész, másik felire tolja be a fákat, hogy na most menjen arra a tűz, körbe mindig kell figyelje. Mikor má osztán a 24 órát meghaladta az égetés, akkor má kezd alakulni, má a tetején mutassa, hogy vannak olyan rózsaszínű vagy kicsit sötétebb, a begyúlt kő, akkor azt az oldalt még tüzelni kell. Úgyhogy ez es egy elég kucifántos mesterség.*” (5) Az sem mellékes tényező, hogy kitől tanulta mesterségét: nagynevű, régi mestertől vagy a foglalkozást innen-onnan felszedő mészégetőtől. Bár nem tartják etikusnak leszólni a vetélytárs termékét, az „*újonc*” mészégetőt a szakemberek nem tartják nagyra: „*Ki mondta? [...] Ők sohase égettek jó meszet, menj el...* [Csak tudja akkor, hogy ki nem éget jó meszet...] *Én nem kell megnezzem, reanezek, a remorka, benne van, innen megmondom milyen. [Nem kell megfogja?] Én nem, nem egyáltalán.*” (1)

4.2. Régiség. A faluban a 20. században lényegében egyetlen olyan mészégető volt, aki az államosítás előtt néhány évvel már égette a meszet, majd a kollektív keretei között munkakönyves alkalmazottként mintegy négy évtizeden át, sőt a rendszerváltás után ismét visszatért saját katlan működtetéséhez. A szakmában eltöltött évtizedek és a keze alól kikerülő mész minősége méltán hozzájárultak elismertségéhez. „*Na a vót, itt ecce nálunk Vargyason ő vót a legjobb, ő, F. bácsi. S úgy lehet a legrégebb ember es evvel a munka szempontjából.*” (2) A legtöbb jelenlegi idős mészégető már gyermekkorától kezdve a család tagjaként szocializálódott a mesterségbe, általában az apa, nagypapa keze alatt sajátították el a munka fortélyait. A faluban őket tartják a szakma igazi mestereinek.

4.3. Szervezési készség. Megfigyeléseim alapján a komoly mészégető fölötté áll a munkafolyamatnak és az alkalmazott napszamosoknak, koordinál, tökéletesen összehangolja a termelői és az értékesítési munkát – a meszet égetés után egyből a felvásárló járművére rakodják –, ugyanakkor előrelátó módon kalkulál, és lehetőség szerint előkészíti a soron következő egy-két munkamenethez szükséges nyersanyagot. Az adatközlő által fennebb említett gazda ugyan állítólag nem tudja *bébótani*, azaz bolthajtásba berakni a katlant, stabil anyagi helyzete viszont lehetővé teszi, hogy egy-két katlanra való fát előre megvásároljon és a kemence körül felhalmozzon. „*[A fát előre megvásárolják?] Megvásárolja, hogyne. Egy-két katlannal örökkéig meg szokta ő vásárolni. Csak ezek a P. bácsiék [a saját gazdája – K. I.] má üdösek mind a ketten, s nem úgy rendezik bé, mint ezek a fiatalok. A követ es, a fát es...*” (2)

4.4. Emberség. A jó gazda személyéhez hozzátartozik az emberséges, megértő magatartás a napszamosaival szemben, amelyet a közösen, patrónus–kliens viszonyban végzett munka időtartamával is le lehet mérni. „*Hét éve elmúlt, hogy P. bácsival. [...] Nekem nem rokonjaim egyáltalán, de már annyira, mintha apám s anyám vóna! [...] Nem tudom, oda bé az út alá járt-e fel, csak itt a falu között van V. Á., ezek mind rókonnyok, testvérek. S avval itt, csak ebbe a katlanba kilenc évet dolgoztam.*” (2)

4.5. Józsanság. A mészégetői munka alapvető kritériumai közé tartozik a mértéktartó alkoholfogyasztás. „*Met ez olyan munkahely, hogyha szeszöl, evvel foglalkozik, akkor nem tud jó meszet égetni. [Hogyha iszik?] Hogyha igen. De ha nem szeszöl, s odafigyel, s csinálja, akkor jó kell, hogy legyen. Mondom én, mennyi üdeje foglalkozok én vele, de többen vannak üdösebbek, ezek a V.-k, sose sikerült, hogy beduvaszam, vagy ne égessem jól.*” (2) Tekintettel arra, hogy a mészégető a szabadban, erdőn dolgozik, tehát nem köti semmiféle szabályozás az italtól való tartózkodáshoz – például nem vezet autót –, a jó erőnlétet legtöbbször a pohár szeszes ital, főleg pálinka fogyasztásának tulajdonítják. Ahhoz azonban, hogy az erőnlét és az éberség is optimális legyen az éjszakai égetések alatt, a mérsékelt italfogyasztás szigorú betartása szükséges. Egyik gazda tapasztalatból tudja, hogy mennyi a munkása egyszeri adagja: „*S.-nak nem kellett pálinkát adni vaj egy pohárral, de többet gátá. Részögdött meg.*” (1)

Bár többen nagy ivók hírben állnak, a mészégetők és a munkások igyekeznek visszaszorítani az égetés idejére a szeszfogyasztást, hisz nagy a tétje a munkájuknak: veszélyes, ugyanakkor nagy anyagi kár keletkezhet. Részegség miatt történt végzetes balesetről nem tudnak a faluban, viszont az állandóan elhangzó anekdoták közé tartozik az az eset, amikor az ittas mészégető egymás után háromszor „*duvasztotta*” magára a katlant berakás közben. „*[Volt, hogy valakiket odaütött rakás közben...] Ja igen, igen. (nevet) Hát ők akkor meg vótak részögdöve, osztán odaszorította vót az öreget. [Nem lett semmi bajuk?] Nem, jó mészégető vót az, I. bácsi.*” (5)

4.6. Éberség. A mészégetőt az éjszakai tüzelés során mutatott kitartása is minősíti. Lényegében olyan nem is égethet meszet, aki elalszik égetés közben, mivel a „*leszakadt*” tűz felélesztve sem tudja többé kiégetni az időközben megedződött követ. „*Hát ha véletlenül, mondjuk, mellette elaluszik éjjel, az egyszer ha a tűz kialudt, abból soha mész nem lesz. Megedződik, abból mész nem lesz.*” (5) Leginkább az újonc munkásokat figyelmeztet a gazda, azokat nem is engedik magukra tüzelni. „*[Olyan volt-e, hogy valaki nem tudta kiégetni a meszet?] Kerül, kerül, vót velem es olyan, fel nem ébredt vóna, éjjel vót, ő úgy*

aludt, hogy kétszer a katlant megraktam, s még akkor se ébredt fel. [S ha mondjuk valaki embere magának, akit odafigadott, hogy égesse ki, a meszet elrontja, akkor ki kell fizesse?] Egyszer fizette ki. Én ügyeltem arra, felébredtem arra. Egy olyan embörrel vótam, még azt es hallottam, olyan ébren aludtam, hogy a katlant rakta meg.” (1)

5. Mészégető cigányok – cigány mészégetők

A vargyasi mészégető ipar bemutatása során a természeti feltételek, a nyersanyag, a technológia, az értékesíthetőség, valamint a mindebben érintett társadalmi közeg életstratégiájának feltárásában és bemutatásában még egy fontos tényezőről szólni kell: a humán erőforrásról. Korábban utaltam arra, hogy a magyar gazdák mellett dolgozó munkások javarészt a falu szegényebb cigányai közül verbuválódnak. Ezért a mészégetők között a faluban élő cigányok megítélése annak függvényében mozdul el a pozitív vagy negatív pólus irányába, hogy az illető cigány dolgozik-e, részt vesz-e a mészégetésben, és abban milyen szakember, illetve mennyire megbízható munkát végez. S nem utolsósorban azt is figyelembe vesszük, hogy lehet-e adni a szavára, betartja-e a gazdával kötött szóbeli egyezségeket (például egy tervezett katlan égetésének kezdő időpontját stb.).

Nem tisztázott, hogy Vargyas tradicionális mesteriségbe a falu cigány családjai mikor kapcsolódtak be. Ugyan az egyik gazda úgy tudja, hogy Vargyaszon egy cigány ember égette elsőként a meszet, és a faluban tőle tanulták a mesteriséget, a vargyasi unitárius templom építésére vonatkozó 19. század eleji forrásokban cigány foglalkoztatására csak a téglavetés kapcsán van példa (ott „*tégla vető cigány*”), a székely mészégetőket a nagyobb megbecsülést jelző „*mész mesterek*” kifejezéssel illették.¹⁴ Feltételezésem szerint valamikor a 20. század elején alkalmi munkásokként kerülhettek kapcsolatba a mesteriséggel, az említett Miska nevű mesteren kívül a megkérdezettek nem tudtak az 1989-es változás előtti időszakból cigány mészégetőket említeni. A kommunizmus éveiben a kollektívnek termelő néhány gazda csak munkásként dolgoztatott falubeli cigányokkal.

A narratívák alapján úgy tűnik, a vargyasi cigányok a rendszerváltás után fordultak nagyobb számban a mészégetés lehetőségei felé, legtöbbjük továbbra is napszámos munkásként dolgozott. Jelenleg olyan család is van, amely 15–20 éve többnyire ugyanannak a mészégetőnek az állandó munkása, az itthoni munkák szüneteiben pedig Magyarországon egészíti ki jövedelmét.

A már említett patrónus–kliens típusú, szoros együttműködéssé alakuló több éves informális viszony a munkaszezonon kívüli kölcsönös alkalmi segítségekre is kiterjed. Általában a gazda élelemmel segíti a rászorult munkásának családját, akiktől cserébe lojalitást, megbízhatóságot, egy-egy soron kívüli megrendelés esetén mozgósíthatóságot vár el. „[Van-nak családok, akikhez örökké ugyanazok a cigányok járnak.] *Há igen, há például itt fent V. F.-nél, ott más, ott megvannak az emberek, amelyikek rendszeren, azok mennek mindig dolgozni. Négy-öt embör, hat embör, ott is két katlan van.* [Még egyebet is adnak pénz mellett?] *Há szoktak ezek, ugye tavasszal bárán van, adnak egy báránt, adnak egy juhot vagy sajtot adnak.*” (5)

A szoros gazdasági kapcsolatok példáival szemben számos narratíva a cigányok által becsapott gazdákról szól. Némelyik mészégető éppen azt nehezményezi, hogy munkása számára a fizetésen felül még teljes ellátást is kellett biztosítson, s mindaz ellenére a munkás cserbenhagyta jótevőjét a szükségben. „*Nem érte meg, met nem vót kivel csinálni s... ezekkel a cigányokkal itt Vargyaszon, ugye, nem kaptunk akkor más napszámost. Azoknak vásároljad az élelmet, vásároljad a cigarettát, vásároljad ezt, vásároljad azt, nehéz, nehéz. Akkor olyanok vótak, hogy előre má jöttek, hogy adjak pénzt, me hónap jó dolgozni. Odaadtam a pénzt: vagy jött, vagy nem.*” (5)

Két tapasztalt idős mészégető még markánsabban fogalmazta meg kirekesztő véleményét: „*Neköm nem vót cigány, neköm rendes vargyasi magyar ember vót. Én nem szerettem a cigányt.* [Miért?] *Hát azé, met azoknak mindent kellett adni. Azoknak ételt, italt, pénzt, mindent! Egy más, rendes ember eljött, a tarisznyába hozta az élelmet, me bérakta, kiégettük, akkor adtam a tiszta pénzt. Akkor es jól járt, s az es jól járt...;* illetve: „[Cigányokat nem alkalmaz?] *Én??? Cigányt? Neköm magyar embörök vótak!*” (1)

Érdekes, hogy annak ellenére, hogy a hosszú idő alatt kiválóan elsajátították a munkafázisokat, olyanmódon, hogy lényegében az idős gazdának például ők égetik a meszet, nem mertek belevágni saját vállalkozásba. Egyrészt szerepe lehet ebben a hiányzó infrastruktúrának (autó, fogat), az engedély-megszerzés procedúrájának, a bizonytalan tartott felvásárlásoknak, de akár az adók és a hivatalos papírmunka egyfajta miszticizálásának is a székely gazdák részéről. Többen hangoztatták, hogy nincs olyan kiépült bizalmi kapcsolathálójuk, amely törekvéseikben támogatná, adott esetben a helyi tanácstól és a székely gazdáktól sem várhatnak segítséget. „*Hát ezen, így ha nincsen fogatja, vagy járműve, valami, autó,*

¹⁴ Az 1814-es kifizetések között: „2do: A téglá vető cigánynak”, öt sorral alább pedig „8vo: A mész mestereknek...” Vargyasi Egyházközségi Jegyzőkönyv töredéke 1813–1818, Vargyasi

Unitárius Egyházközség Irattára. Az átirrt dokumentumok önzetlen átengedéséért köszönet illeti Fehér János művészettörténészt.

kocsi, beszerezze ezeket a dolgokat, nem érdemes vele foglalkozni. Me erőssen sok kiadás van vele. Erőssen sok. [...] Hát lehet ismerős es, me az es megkéri azt a pénzt, amit ő fuvarozik, de így ahogy van az öreg es, P. bácsi, lova van, szekere van, a követ meghordjuk, a fát meghordjuk, kiadás nincsen. De ha nincs egyáltalán semmi olyan jármű, hogy termeljünk követ, fát, mindent, akkor sok a kiadás, nem érdemes vele foglalkozni. S az adó...” (2)

Mindezzel szemben az ellenpéldák száma is szaporodik: 2000-ben egy cigány saját katlant épített nem messze a falutól, s két év múlva újabbat emelt a jól menő üzlet bővítése céljával annak tözsomszedságában. Vállalkozásában munkásokként szintén cigányokat alkalmaz. Bevallása szerint korábban is mészégetők mellett dolgozott, így sajátította el a szakma fortélyait. Az indulása óta eltelt időszak erőfeszítéseinek köszönhetően a lokális köztudatban elfogadott mészégetőként van jelen. Tavaly, 2007-ben egy vargyasi cigány újoncként vágott bele a mészégetésbe, a tapasztalt mészégetők rosszallása ellenére. Azóta már elterjedt a faluban a hír, hogy a kezdő által rakott katlan *összeduadt*, majd nem égett ki rendesen a berakott mész. Úgy tűnik, a több évszázados hagyomány által szentesített székely erdei iparhoz kezdő cigányoknak alaposan fel kell készülniük a többség rosszalló és visszahúzó magatartására. Számukra – különös módon – a modernizáció egy tradicionális mesterségbe való szocializációt hozta, amelynek jövedelmét ugyanúgy külföldön megkeresett pénzekkel egészítik ki, mint más hagyományos ágazat cigány etnikumú termelői – például az említett nagyborosnyói téglavetők. A ritka kilépések és a jellegzetesen magas fokú kötődés a lényegesen kevesebbet jövedelmező természetkiélő mesterséghez azonban nem teszi lehetővé a tőke téglavetőkéhez hasonlatosan látványos felhalmozását; a mészégetésből nyert pénz a vargyasi cigányok számára csupán a szűk megélhetést biztosítja.

6. „normálison megélnek belőle...”

Nemcsak a székely mészégetők, de a vargyasi falubeliek is azon a véleményen vannak, hogy a mészégetésből csak megélni, meggazdagodni nem lehet: *„Há vannak ezek a V. Á.-ék s J.-ék, egyikmásk, azoknak honn van az emberik es, jól, jól van kuncsaftja es, el tudja adni...”*. „[Valaki gazdagodott-e meg ebből?] Ebből eccer nem. Ebből eccer nem! Negyven, negyvenegy esztendő vagyok, de még nem hallottam... Nem, nem. Az a másk, hogy erőssen nehéz munka, eccer én tudtom szerint ilyen munkát, ilyen nehezet, mint ez... De muszáj csinálni, muszáj csinálni. Me ha nem vóna muszáj, akkor nem csinálnánk.” (2)

A mészégető dinasztiai tagjai is a tisztas megélhetést és a kényelmes életkörülményeket biztosítják

tevékenységükkel, kirívó felhalmozást nem tudnak megvalósítani: *„...megélnek belőle, nem igaz, hogy nem élnek meg belőle, elég normálison megélnek belőle, de egyszer, hogy meggazdagodjon, valaki egy nagy házat építsen s látszódjon, hogy ez itt mészégető lakik, a lakáson, olyan nincs.” (5)*

Úgy tűnik, itt is ugyanaz a piaci stratégia és gazdasági vonzata figyelhető meg, mint egyéb termelő jellegű tevékenységgel kapcsolatban: az, hogy nem a termelő, hanem a forgalmazó könyvel el nagyobb jövedelmet. A vargyasi meszet 1990 óta leginkább székelyudvarhelyi cégek vásárolják fel. Mészégető adatközlőm olyan személyt is ismer, akinek egy technikai újításba való befektetése során vállalkozása igen jövedelmezővé vált: *„[Gazdagodott-e meg valaki a mészégetésből?] Itt egyszer Vargyason még nem, senki sem. [S máshol igen?] Például, én őszintén megmondom: van Udvarhelyt egy valaki, az Magyarországon dolgozott s hozott vót – a ’90-es évek elején – hozott vót egy mészó gépet, azt vásárolt s ő nekifogott. Általába ő szokta innét Vargyáról felvásárolni a meszet, de ő aztán biztos, hogy meggazdagodott, de úgy, hogy katasztrofálisan.”* Ugyanennek a stratégiának a sikerességét erősíti meg egy másik beszélgetőtárs is: *„Erőssen egy sem, egy sem. Meggazdagodott az, aki tőlem megvette a meszet, eloltsa, hogy ő adja el. Az meg.” (5)*

A mészégetéssel kapcsolatos piacorientált magatartást jelenleg a faluban egyetlen vállalkozó szemlélete tükrözi: ő maga nem éget meszet, vállalkozásával azonban igyekszik rést találni a termelők és a felvásárlók tábora között azzal, hogy a vásárlói igényekhez igazítja ajánlatát. Helyi lakosként könnyebben jut megegyezésre a mészégető gazdákkal. A felvásárolt meszet a saját portáján ásvott mészgödörökben oltatja be fizetett munkásokkal. *„Annak jobban megéri, me úgy számítsa maga, hogy ebből..., így ebből a köből kiégetve egy kilóból lesz három kiló.” (1)* Jövedelmét ezzel a művelettel a falubeliek számításai szerint mintegy megháromszorozza. *„Há itt például van egy vargyasi szomszéd, ő nem éget meszet, ő csak óccsa a meszet, ő megveszi a mészégetőktől, megvásárolja a meszet, otthon béóccsa, utána zsákolja. [...] Neki jobban megéri, háromszorosán tudja eladni, ő nem kell vásároljon sem fát, ő nem kell berakassa hat emberrel a katlant, nem kell tüzeltesse harminc órát, negyven órát, mennyit, attól függ, milyen a katlan minősége. Ő béóccsa, két emberrel jó nyugodtan béóccsa, annak megvan a haszon, a jövedelem. Abból jó a pénz.” (5)* A sikeres példának egyelőre nem akadt követője a faluban, bár úgy vélik, igazából így kellene a piaci követelményeknek elébe menni, a jobb áron eladható oltott mész forgalmazásával. Könnyen felismerhető – akár az államosítást megelőző időszak példáján –, hogy a szorosabb kooperáció a mészégetők és egy

kialakuló helyi forgalmazó csoport között hosszabb távon akár több tucatnyi család megélhetését biztosíthatná. Ami azonban gátat szab a termék közös értékesíthetőségének: a konkurenciaharc és az egyéni érdekek.

7. „a konkurencia rendesből minden szakmába megvan”

Említettem, hogy új mészégető megjelenése helyi viszonylatban szakmai féltékenységet, rivalizálást szül, amely esetenként rosszindulatú viszonyulásokat eredményez. Öregek visszemlékezései szerint régen is megvolt a konkurencia a mészégetők között, olyan eset is történt, hogy éjjel a határból hazafelé igyekvő mészégetőre hátulról rátámadtak és megverték haragosai. A támadókat felismerte az áldozat. Mészégetők voltak.

Nemegyszer az is megesett, hogy a haragos felek a mészégető katlanban kárt téve vezették le felgyülemlett sérelmeiket: „*Kiduvasztották ott az irigy emberek, mentünk, hordjunk követ, hát le van duvasztva. [Ki lehetett?] Azt nem lehet tudni, sok irigy, hitvány ember van.*”¹⁵ (6)

Egyik beszélgetőtársam szerint az engedélye kiáltásakor és mészégetőként való indulásakor nem illett volna kényszerhelyzetbe hoznia a régebbi mestereket tanácsok kérésével, hisz nem szívesen darabolták volna apróbbra a felvásárlók csoportját és ezáltal jövedelmüket. „*Nem akartam azét megkérdezni, azé, me tisztába votam azzal, hogy a meszeriát nem árulja el senki sem. Lehetséges, ha kértem vóna egy véleményt, eltérítettek vóna egy másikra, hogy mit tudom, ne sikerüljön vagy ne tudjak belealakulni ebbe a dologba. Én azt mondtam, én nekifogok, tudom, hogy kell...*”; „*Ez a konkurencia rendesből minden szakmába megvan. Nem igen árulja el, aki olyan ember.*” (5)

Az utolsó, cigány származású „*újonc*” mészégető vállalkozását például már kezdettől kétkezddel figyelték és elleneztek. „*Egy újonc építette a katlant, s arra haraguttak, hogy né belészökött, hogy se fogat, se traktor, se koci, semmi, s mégis nekifogott, de mamáj napig es csinálja az es, nincsen se lova, se szekere...*” (2) Úgy tűnik a korábbi példák alapján, hogy egy idő elteltével a helyi mészégető közösség alternatíva híján elfogadja a kívülről érkezőt, amit leginkább a csoportjukat homogenizáló mészégető megnevezés használatával juttatnak kifejezésre.

8. Munka és ünnep

Vargyason a mészégetők időbeosztására a munkahét maximális kihasználása és a vasárnap megülése jellemző. Az étetési munkákat igyekeznek úgy

szervezni, hogy lehetőleg vasárnap ne dolgozzanak: leginkább akkor örülnek, ha szombat délre sikerül berakni a katlant, hogy alája majd hétfő hajnalban gyűjthassanak be. Ezt a hagyományosnak tűnő időhasználatot a munkaidő beosztásának tradicionális etnográfiai értelmezésében egyrészt az Úr napjának munkaszüneti napként való felfogása magyarázza,¹⁶ modern korunk gyakorlatában azonban inkább a jól megérdemelt pihenés napjaként emlegetik Vargyason, amelynek szakrális töltetét a falubeliek templomjárása biztosítja. Ilyenkor a mészégető család bőségebb étkezéssel ünnepli meg az elmúlt hét munkáját és készül a másnapi munkakezdésre.

Alkalom adódik ilyenkor italozásra is, hisz a munkával töltött hétköznapiakon, főleg égetéskor, fokozott mértéktartás kívánatos a balesetek és károkozás elkerülése végett. „*Met ez olyan munkahely, hogyha szeszöl, evvel foglalkozik, akkor nem tud jó meszet égetni. [...] A fát, méter fák vannak, azt be kell rakni, ilyen bolthajtásba jön össze a katlan. S abba kell a fákot rakni. Egy olyan követ megütött... s vége. Akkor vége! A kiadás, amit kötött, s a napszámósoknak amit adott, minden elment...*” (2)

A mértéktelen italfogyasztástól eltérő etikai kódexet ugyan minden mészégető magáénak vallja, a mindennapi gyakorlatban azonban meglehetősen sűrűn fordulnak elő a szabályok megszegésének esetei is. Amennyiben az ittas állapotban bekövetkező baleset, konfrontáció nem jár súlyos következményekkel, úgy az esemény rövid idő alatt a közösség narratív diskurzusába anekdotaként, gyakran felelevenített tréfas történetként kerül be. Mint például a korábban említett eset: „*[Volt, hogy valakiket odaütött rakás közben...] Ja igen, igen. (nevet) Hát ők akkor meg vótak részögödve, osztán odaszorította vót az öreg.*” (5)

Szinte mindegyik katlan mészhez események, kalandok sokasága fűződik, amelyek pikantériája épp az eltúlzott szeszölésben rejlik, s így a legtöbb mészégető élettörténete nevetve mesélt, kivételesen érdekes eseményekkel telített. A néhai leghíresebb mészégetőről a mellette nevelődött középkorú unokája idézett fel anekdotát: „*Elementek vót Uzonkába, elvitték egy szekér meszet s bémentek ott a Hatod alatt a kabanába. Megrészögödtek, ott valami cigányok látták, hogy sok pénz vót náluk. Le Bacon felé szekérrel mikor jöttek – meg vótak a szekér derekába részögödve –, felültek azok es a szekérre, a pénzt elvették, úgy lehet még pofon es verték őket, a pénzt es elvitték, azt mondja az öreg, jobb lett vóna, ha a Vargyas patakába belédúvasztotta vóna (nevet).*” (4)

Nemcsak a munka végeztével, hanem általában már a munka megkezdésekor igyekeznek gondoskodni

¹⁵ Az egyik mészégető katlan mellé botra támaszkodó embert imitáló szalmabábut helyeztek, hogy távolról úgy tűnjön: a gazda ott van

a katlannál. A bábu fényképét a dolgozat végi Függelékben közlöm.

¹⁶ Vö. PALÁDI-KOVÁCS Attila 2001, 139–150.

arról, hogy a szusszanásnyi szünetekben legyen kéznél egy pohár ital az erőgyűjtéshez – mutatnak rá a mészégetők. „A pénz az öregnél vót mindig a belsőbe, úgy mondta, bugyeláris. S akkor a munkatársaknak elmentem ott a réten ki Olasztelekre, vót egy olyan nagy hátizsák, sörrel megraktuk, mindegyiknek szánkós vodkát... azt szerette az öreg, a színes pálinkát nem, csak a fehéret, Monopol vagy szánkós vodka.” (4)

A terhelés – a kiégett mészke kiszedése – végeztével a határból hazatérőben az útba kerülő kocsmánál is illik megállni, ahol a gazda áldomást fizet, megtiszteli a munkásokat. Adatközlőm arra is rámutat, hogy a kemény munkával megszerzett pénzt a mészégetők nemcsak a mindennapi gondok enyhítésére, a megélhetésre fordítják – bár ez az elsődleges, felhasználásában nagy szerepet szánnak a ceremóniális beruházásoknak: az emberi kapcsolatok ápolásának és a családi-baráti közösségekben szervezett ünneplésnek, italozó mulatozásnak is. „Má a régi mészégetők-nél megvót ez, hogy minden katlan mész az meg vót ünneplve. Most es úgy van. V. F.-nél például, ők aztán még úgy es van, hogy egy katlan mész ára reamegy, addig ünneplnek. Ha elfogy a pénz, akkor rakják esmen bé s égetik ki.” (4) Ezáltal folyamatosan újratermelik a közösségen belüli szimbolikus pozíciót és újradefiniálják a munkásaikkal és a falubeliekkel kiépített emberi-társadalmi kapcsolatokat is.

9. Összegző

Az elemzés során megfigyelhető, hogy a mészégetési hagyományokat alapjaiban nem változtatták meg a 20. századi politikai korszakok, azok csupán

művelőinek táguló-szűkülő köreit befolyásolták. Az itt felvillantott nyílt konfliktusokon vagy a latens rivalizáláson túl a vargyasi mészégetők valójában máig egységes csoportot alkotnak, nemcsak a kutató szemében, hanem választott életstratégiájuk és mindennapi gondjaik, célkitűzéseik viszonylatában is. Megfigyeléseim szerint amikor egy gazda úgy vélekedik falubelijéről, hogy „az is mészégető”, gesztusával nemcsak a másik szakmai elfogadását fejezi ki, de a közös sorsot megélő meszesek csoportjának a behatárolását is elvégzi.

A dolgozatban igyekeztem kihangsúlyozni a lokális népi ipar regionális jelentőségét, amely – Hermann Bausinger nyugat-európai viszonylatú¹⁷ és Oláh Sándor székelyföldi vonatkozású¹⁸ megállapításai mellett – egyúttal újabb cáfolata a tradicionális falu mint önmagába forduló zárt organizmus elméletének.

A felvillantott élettörténetek és a felidézett sorseselemek bemutatásával a vargyasi mészégetés 20. századi történetének egyes fejezeteit kívántam kivonatolva emberközelbe hozni. Eddigi összefoglalóm a kutatási periódus rövidsége miatt nem lehet teljes. Reményeim szerint az erdei ipar eszközkészletét, technikáját és működési elveit kiválóan leíró pozitívista és funkcionalista szempontú korábbi közlemények¹⁹ mellett (amelyek tudományszemléleti hagyományát részben itt is igyekeztem továbbvinni) az életstratégiákat feltáró és narratívákat elemző társadalomnéprajzi-antropológiai megközelítés egy lépéssel közelebb vitt az organikus mészégetői kultúra és az e köré rendeződő társadalmi csoportok életmódjának és mentalitásának megismeréséhez.

Kinda István – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; kinda_istvan@yahoo.com

Függelék

a) Működő katlan a Rika-erdőben

1. katlan. Építője Fehér János.

Szimpla, cserekből (szürke andezit) rakott katlan. Épült 1996–97-ben.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 200 cm, mélysége a párkányig: 250 cm.

Kapacitása: kb. 4 tonna mészke kiégetésére alkalmas.

Egykori katlanok a Rikában

(1) katlan. Építette Fehér János és Szőcs Bertalan.

Szimpla, cigánytégeléből rakott katlan, cserekövel kijavították az utóbbi években. Épült 1994–95-ben.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 230 cm, mélysége a párkányig: 300 cm.

Kapacitása: kb. 4,5–5 tonna mészke kiégetésére alkalmas.

(2) katlan helye. Máthé György (Szőcs) tulajdona volt. Cserekből rakott katlan volt, a kollektív megalakulásáig, 1952-ig égettek benne.

(3) katlan helye. Szőcs Ferenc (Kadét) tulajdona volt. Cserekből rakott katlan volt, már az 1940-es években használták.

¹⁷ Bausinger példákön keresztül utasítja el azt a már-már klasszikusnak számító elméletet, mely szerint a történelmi múltban az archaikusabb falvak magukba zárva éltek, elszakadva, kizárva a szomszéd települések társadalmi-gazdasági interakcióiból. BAUSINGER, Hermann 1995, 53.

¹⁸ „Minden látszat ellenére, a székelyföldi agrárvidék nem változatlan

újratermelési rendszer, a falu nem hagyományokba merevedett, zárt társadalmi totalitás, hanem differenciált társadalmi alakzat, amelynek termelőtevékenysége az aktuális feltételrendszerben kulturálisan alakított.” OLÁH Sándor 2004b, 136.

¹⁹ KARDALUS János 1980; Uő 1981; PALÁDI-KOVÁCS Artilla 1988.

Adatközlők

- (1) – aktív mészégető, 1940-es évektől folyamatosan éget, 77 éves
- (2) – cigány munkás, 1986-tól éget, 41 éves
- (3) – aktív mészégető, 1952–1990 között nem égetett, 86 éves
- (4) – alkalmi segítség, mészégető család tagja, hivatalnok, 40 év körüli
- (5) – egykori mészégető, 1996–1999 között égetett, kőműves szakember, 51 éves
- (6) – (1) mészégető felesége, segítség, 70 év körüli

Irodalom

- BAKÓ Ferenc
1963 A Bükk hegység mészégetőinek munkaszervezeti formái, *Az Egri Múzeum Évkönyve*, I, Eger, 297–315.
- BARABÁS Jenő
1991 Az erdő szerepe egy székely falu életében, in: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 153–157.
- BAUSINGER, Hermann
1995 *Népi kultúra a technika korszakában*, Osiris-Századvég, Budapest.
- JUHÁSZ Antal
1991 Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás, *Magyar Néprajz III. Kézművészet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 620–635.
- KARDALUS János
1980 A homoródalmási mészégetés, *Népismereti Dolgozatok*, Kriterion, Bukarest, 64–74.
1981 Mészégetés Csíkszentdomokoson, *Művelődés*, 34, 8–9, 58–60.
- KINDA István
2005 Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben, in: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*, KJNT, Kolozsvár, 147–170.
2007a Vargyas mészégetői múltja és jelene I. Mészégető katlanok a Vargyas és a Hagymás-patak völgyében, és a Kövesútfeje (Puszt) határrészben, *Acta Siculica 2007*, Sepsiszentgyörgy, 579–595.
2007b „A téglavetéssel erősen nagy baj van...” Fejezetek a nagyborosnyói cigányok gazdasági és társadalomnéprajzi kutatásából, *Acta Siculica 2007*, Sepsiszentgyörgy, 597–622.
- KINDA István – PETI Lehel
2004 Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom. Szociológiai szakfolyóirat*, II, 2, 203–225.
- KOVÁCH Imre
2003 A magyar társadalom paraszttalanítása európai összehasonlításban, *Századvég*, 28, 41–65.
- OLÁH Sándor
2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*, TLA – Közép-Európa Intézet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
2004a Gazdálkodásmód és életvitel, in: Uő: *Falusi látleletek 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–32.
2004b A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után, in: Uő: *Falusi látleletek 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 128–138.
2008 Kliensek és patrónusok. Egy szocialista termelőszövetkezet tündöklése és bukása, in: Uő: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 365–381.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1988 Népi mészégetés a gömör-tornai karsztvidéken, in: Uő: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparüzés a régi Gömörben*, *Gömör néprajza XIV*, KLTE Néprajz Tanszék, Debrecen, 51–70.
2001 Hagyományos közösségek időhasználata, in: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére*, *Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 57*, Karcag–Szeged–Szolnok, 139–150.
- PETI Lehel
2004 Az agrárgazdaság posztiszocialista átalakulása a Kis-Küküllő menti falvakban, *Korunk. Posztkommunizmus – posztkolonializmus*, XV, 12, 103–107.
- SZABÓ Á. Tőhötöm
2001 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*, KJNT, Kolozsvár.
- SZÉCSI Antal
2005 *Falu a Látóhegy alatt. Vargyas község monográfiája*, Regiostar, Székelyudvarhely.

Trecutul și prezentul vărării în zona Vârghiș (jud. Covasna) II.

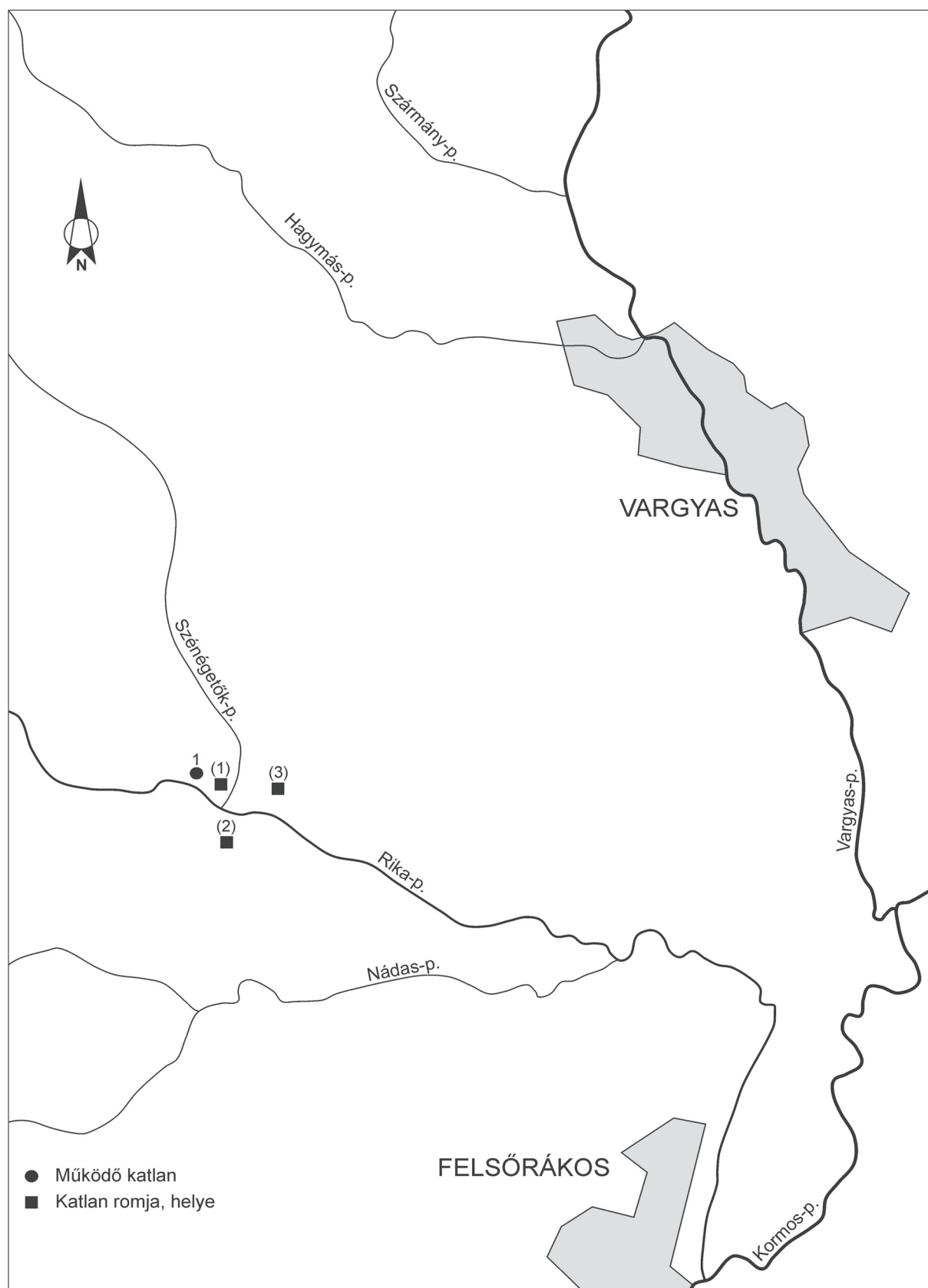
(Rezumat)

Bazându-se pe datele culese în ultimii doi ani de cercetare, prin surprinderea secvențelor de viață, studiul prezintă rolul arderii varului în familie și în comunitate, acel proces care, prin schimbarea generațiilor, a parcurs o reînnoire continuă, și mulțumită căruia lucrătorii acestei industrii specifice au reușit să producă, în același timp, atât *câștig* economic, cât și social. În această fază a cercetării am încercat, prin folosirea metodei de interviuri, să dezvelim fundalul economic al arderii varului în secolul al XX-lea și motorii relațiilor sociale activizate prin procesul de producție.

Past and present of lime-burning in Vargyas (Vârghiș, Covasna county) II.

(Abstract)

Based on the data gathered in the last 2 years of the research, by enlightening some particular sequences of life, the paper presents the role lime-burning plays within families and the community, the process that due to the consecutive generations, has been continuously renewing, and during which workers of this specific industry have managed to produce economic and social *profit*, in the same time. In this phase of the research, using the deep interview method, we tried to reveal the economic background of lime-burning in the 20th century and the driving force of social relations activated by the process of production.

1. ábra Mészégető katlanok a Rikában.

A térkép számítógépes változatának elkészítéséért Sztáncsuj Sándor Józsefnek tartozom köszönettel.

2. ábra 1. katlan, 2008.

3. ábra (1). katlan, 2008.

4. ábra (2). katlan, 2008.

5. ábra (3). katlan, 2008.

6. ábra A hagymási mészkőbánya, 2007.

7. ábra „Tilos a kitermelés”, 2007.

8. ábra Katlan és környezete, 2007.

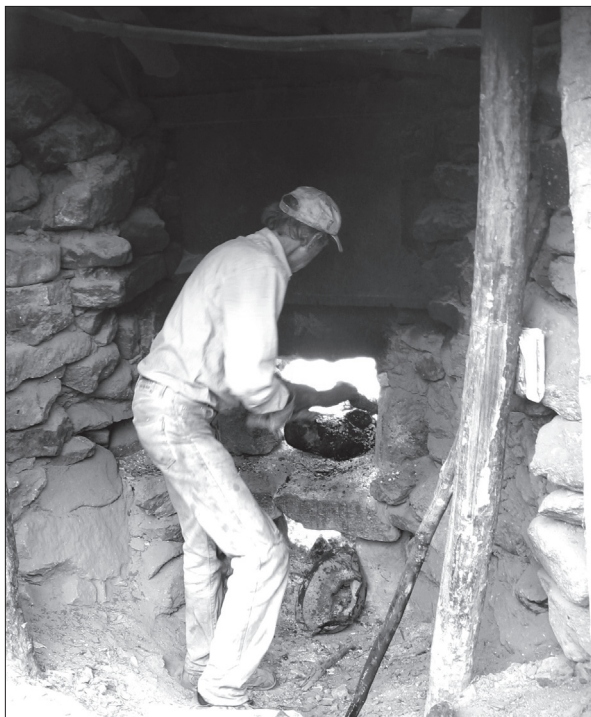
9. ábra Szálláshely, 2007.

10. ábra Az égető munkás szállása megkopott HOTEL felirattal, 2007.

11. ábra Kaláka, 2007.

12. ábra Égetés, 2007.

13. ábra Az egyik katlan „őre”, 2007.